

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Чванкін С. А. – к.ю.н., доцент кафедри цивільного процесу НУ «ОЮА», суддя Суворовського районного суду м. Одеси

Актуальність дослідження. Оновлення і розвиток існуючих галузей права, які інтенсивно змінюються та ускладнюються, поява нових категорій справ зумовлює складнощі у їх застосуванні, особливо особами, які не знають тонкощів нормативно-правових актів. У цих умовах необхідність у професійному представництві є особливо помітною, тому все більшого значення набуває представництво, що здійснюється кваліфікованими юристами на договірних засадах. Інститут представництва відіграє значну роль у системі процесуально-правових відносин щодо захисту прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у справі. Більшість спорів розглядаються судом за участю представників однієї чи обох сторін.

Стан дослідження проблеми. До теми представництва в цивільному процесуальному праві зверталися видатні вчені-юристи радянського періоду, такі як С.Н. Абрамов, Б.С. Антімонов, Г.Д. Васильєва, Д.П. Ватман, М.А. Вікут, Е.В. Гусєв, А.В. Добровольський, О.Г. Дріжчаная, В.А. Єлізаров, В.Н. Івакін, І.М. Ільїнська, І. Зайцев, А.Ф. Клейман, Є.Б. Клейн, А.Ф. Козлов, Л.Ф. Лесницька, А.А. Мельников, В.К. Невзгодіна, Я.А. Розенберг, Ю.С. Червоний, Н.А. Чечина, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, В.М. Шерстюк, М.Й. Штефан та ін. За останній час (з 1991 року) до теми представництва у цивільному процесі з українських та російських вчених звертались: А.А. Власов, В.В. Комаров, Л.Ю. Міхеєва, І.А. Павлунік, М.К. Треушников, Л. Фединяк, С.Я. Фурса.

Метою цієї статті є аналіз особливостей представництва юридичних осіб у цивільному процесі.

У давньоримському праві без представництва неможливою була б участь у цивільному процесі юридичних осіб, які могли брати в ньому участь тільки через представників. Спочатку римське право визнало за муніціпіями право бути позивачами і відповідачами в суді через особливих представників, *actores*, які призначалися для кожного окремого випадку декретом муніципального

сенату. Вслід за муніціпіями були визнані процесуально правоздатними і приватні корпорації. При цьому наголошувалося, що представник (*actores*) і синдик (директор) діяли в інтересах всієї общини в цілому (Д. 3.4.2.)[1].

Представництво юридичної особи могло бути організовано по-різному: 1) через збір своїх членів (цей випадок згадується в джерелах рідко); 2) через голів цих зборів (*magistri, rectores*)[2, с. 414]; 3) через особливих посадовців, особливо уповноважених на ведення їх процесів (*actores*); 4) через синдиків міських громад (директорів). Добродійні установи управлялися особами, призначеними засновником або духовною владою.

Римське приватне право визнавало дії представника тільки від свого імені. Зараз таке представництво називається непрямым. Значно пізніше (наприкінці існування республіки) було допущене пряме представництво в суді, що обумовилося, насамперед, ускладненням господарського життя[3, с. 73].

Практично в усіх пам'ятниках Руського права, починаючи з XI ст., можна зустріти положення про захисників у суді, але не про представників у цивільному процесі у тому значенні, що розуміється під цим терміном сьогодні.

За Литовським Статутом представник особи в суді називався „прокуратор”, який виконував в основному функції представника у цивільних справах. Прокуратором не міг бути іноземець, а лише громадянин „у Великому Князстві оселый”[4, с. 246]. Прокуратор брав участь у справах, що розглядали великокняжі господарські суди, а також громадські та земські.

Третій Литовський Статут 1588 року, який відрізнявся тим, що достатньо багато приділяв уваги регулюванню діяльності прокуратора, встановлював два види процесуального представництва у судах: представництво з повними процесуальними правами та помічника сторони. Свої повноваження в суді прокуратор підтверджував письмовим до-

У „Правах, по которым судится малороссийский народ” замість „прокуратора” вживається термін „адвокат”. Адвокати перед початком своєї адвокатської діяльності давали присягу на доброякісне виконання професійного обов’язку, дотримання етичних і правових норм, збереження конфіденційності, не зволікати справ, не породжувати безпідставних спорів та ін., вони повинні були реєструватися при судах. Уповноваження на участь у справі по Кодексу називалося „вірчос челобитье”, „веряще челобитье” або „вірчая”, які, як правило, було письмовими. Крім професійних адвокатів Кодекс дозволяв допускати до участі у процесі й непрофесійних захисників – батьків, опікунів, тобто за сучасною термінологією – законних представників[5, с. 45-56].

Належну правову регламентацію інститут представництва у суді дістав за „Судовими статутами”, затвердженими 20 листопада 1864 р. Було введено інститут повірених, які поділялися на дві категорії – присяжних і приватних.

Приватними повіреними могли бути громадяни, які досягли 18 років, за винятком жінок, які не мали права представляти на суді чужі інтереси. або судовій палаті.

Представництво в цивільному процесі – це процесуальна діяльність, яка протікає в межах правовідношення між представником та судом, однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (яка бере участь у справі), що здійснюється з метою захисту та охорони прав, свобод та інтересів у суді особи, яку представляють, і надання допомоги суду у встановленні дійсних прав і обов’язків осіб, які беруть участь у справі.

Представництво від імені юридичних осіб необхідно відрізняти від ведення справ юридичних осіб їх органами. Цивільне процесуальне законодавство не дає чіткого та однозначного розмежування між представником юридичної особи і його органом (законодавець взагалі часто терміни „представник юридичної особи” та „орган юридичної особи” ототожнює. Тому, достатньо дискусійним у цивільному і цивільно-процесуальному праві є питання про те, чи слід вважати дії органу юридичної особи діями самої особи, чи це є дії представника.

Згідно зі ст. 38 ЦПК України „юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники”.

Стаття 92 ЦК України передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів, а ч. 3 ст. 92 ЦК при цьому встановлює: "Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язані діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно, й не перевищувати повноважень". Таке формулювання підкреслювало представницький характер дій, який тепер можна вивести з тлумачення зазначених норм, адже, діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

На представницький характер дій органів юридичних осіб вказує також п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК України, який передбачає, що повноваження *представників* мають бути посвідчені довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її *керівника*. Тобто керівник юридичної особи вважається, поряд із представником за довіреністю, представником юридичної особи.

Однак, думається, що визнання органу юридичної особи її представником теоретично невірне, оскільки неминуче веде до висновку про відсутність повної процесуальної дієздатності у юридичних осіб. Органи юридичної особи є його частиною і не виступають самостійним суб'єктом права. Саме тому для участі органу юридичної особи у процесі довіреність не вимагається.

Без своїх органів юридична особа не здатна була б діяти як суб'єкт права. Це дає можливість, не ототожнюючи органи юридичної особи із самою юридичною особою.

Крім того, ч. 1 ст. 29 ЦПК України указує, що юридична особа наділяється повною дієздатністю, тобто здатністю своїми діями здійснювати права і виконувати обов'язки. Звідси випливає, що компетентний орган юридичної особи, яка бере участь у справі, не займає самостійного процесуального становища, тому що його процесуальні дії – це дії самої юридичної особи.

Вважається, що деякі юридичні особи через свою організаційну структуру також не можуть безпосередньо вести свої справи в цивільному процесі, хоча і не позбавлені дієздатності – юридичні особи, очолювані колегіальними органами управління (правліннями, загальними збори членів, зборами уповноважених).

Хоча сучасне процесуальне законодавство прямо не забороняє участь у процесі від імені юридичної особи його колегіального виконавчого органу, але зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК України випливає, що від імені юридичної особи можуть ви-

ступати особи за довіреністю та її *керівник* (одноособовий орган). Про колегіальний орган юридичної особи згадки не має, а ч. ст. 38 ЦПК передбачає, що юридичних осіб представляють їхні органи, без вказівки на одноособові органи.

Участь же у справі одного із членів колегіального органу варто розглядати не як участь юридичної особи, а як його представника. Член колегіального органу юридичної особи сам по собі не може замінити цей орган у суді. Повноваження на ведення справи в суді він має не за посадою, а здобуває їх не інакше, як за рішенням колегіального органу.

Не є визначеним процесуальним законодавством і статус учасників юридичної особи. Думається, що необхідні внесення змін до ЦПК України, які аналогічно нормам цивільного права встановлювати можливість ведення в суді справ юридичних осіб їх органами, учасниками або представниками.

Що стосується участі у процесі організацій, що не мають статусу юридичної особи, наприклад, органу опіки і піклування, то вони завжди виступають у процесі через представників.

Представництво від імені держави у цивільному процесі. Держава є особливим суб'єктом цивільного судочинства. Держава не може безпосередньо здійснювати в суді свої права, її інтереси потребують захисту представниками. Це можуть бути прокурор або інші органи державної влади й управління.

Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника. Так, у митних відносинах державу представляє представник митних органів, у податкових – податкових органів.

Іноді важко виявити відповідача у спорах про відшкодування шкоди, що виникла в результаті незаконних дій посадових осіб державних органів. Таке відшкодування реалізується в рамках недовірного зобов'язання. Суб'єктами зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових осіб, є держава та потерпілий. Заподіювач шкоди – посадова чи службова особа – не є безпосереднім суб'єктом деліктного зобов'язання.

Особливістю зобов'язання відшкодування за шкоду, заподіяну службовими особами державних органів є те, що шкода відшкодовується державою, АРК, а не особою, дії чи бездіяльність якої призвели до настання шкоди у юридичної чи фізичної особи.

Коли держава виявляється на місці особи, що має відшкодувати шкоду, вона вимушена виступати «проти себе». Заходи примусу повинні бути застосовані не по відношенню до держави, а на-

правлені на конкретний державний орган або іншу особу, уповноважену виступати від її імені, що витікає з особливої форми представництва держави в цивільному обороті, множинністю осіб, виступаючих від її імені.

Тому питання про визначення особи, яка має право представляти інтереси держави в цивільному обороті, але і здатна фактично виконати те, що вказано в судовому рішенні має велике значення. У цьому випадку особа, чиї права порушені, не може напряму звернутися до держави і вимушена шукати уповноваженого представника (відповідний орган або особу), щоб пред'явити відповідні вимоги.

У відповідності до ст. 170 ЦК України держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. Тобто, держава, будучи єдиним та неподільним суб'єктом не діє у цивільних правовідносинах безпосередньо, а лише опосередковано через відповідні державні органи чи інших уповноважених осіб, які діють від імені держави та своїми діями створюють для неї цивільні права та обов'язки.

Слід відмітити, що при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків органи держави повинні діяти виключно в межах компетенції. Компетенцією є коло повноважень, а також напрямки діяльності та функції конкретного органу державної влади які визначаються нормативно-правовим актом.

Так, безпосередньо обслуговування державного бюджету здійснюється Державним казначейством (ст. 48 Бюджетного кодексу України), а загальна організація виконання Державного бюджету покладається на Міністерство фінансів України.

Тому, у якості відповідача у суді від імені держави у справах про відшкодування шкоди за рахунок держави повинні виступати представники відповідних фінансових органів, тобто державне казначейство, фінансові управління, районні фінансові відділи і т.д. однак, законодавство чітких орієнтирів з цього питання не дає.

При цьому варто мати на увазі, що суд не має право не прийняти позовну заяву на підставі того, що невірнo указаний відповідач.

Пред'явлення фізичними і юридичними особами позовних вимог безпосередньо до державних органів і органів місцевого самоврядування, діями (бездіяльністю) яких заподіяна шкода, не може служити підставою до відмови в прийнятті позовної заяви або до її повернення без розгляду.

Цивільним процесуальним законодавством України, не передбачено повернення позову, відправка позову адресату, залишенні без розгляду і т.п. – по мотиву неправильної вказівки відповідача зокрема вказівки неналежного відповідача. Питання про відповідача розв'язується при підготовці справи до судового розгляду.

У зв'язку з відсутністю єдиного універсального відповідача, виступаючого від імені держави, було б правильно закріпити в законодавчому порядку можливість пред'явлення позову безпосередньо до держави України, з подальшим обов'язком суду визначити належний орган або особу, до компетенції якого відноситься обов'язок виконання заявленої позивачем вимоги.

Стосовно захисту інтересів держави *прокуратурою* слід зазначити, що прокурор може скористатись своїм правом на звернення до суду із заявою про захист інтересів держави у випадках, коли органи виконавчої влади, передусім державного контролю, органи місцевого самоврядування, на які відповідними законодавчими актами покладено обов'язок захищати права та інтереси громадянина, державні або суспільні інтереси, не вживають для цього передбачених законом заходів, оскільки ці інтереси лишаються незахищеними[10, с. 94].

З урахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає із посиланням на законодавство, на підставі порушення матеріальних чи інших інтересів держави, обґрунтовує, в заяві необхідність їх захисту і вказує орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних підносинах.

У чинному законодавстві прямо не вирішене питання стосовно можливості представництва прокурором у суді інтересів органів місцевого самоврядування. Місцеві ради, їх виконкоми так само, як і держава, є втіленням публічної влади, відображають публічно-правові інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Крім того, інтереси держави та інтереси органів місцевого самоврядування за основними позиціями співпадають[11, с. 148].

Допуск до процесу представника осіб, указаних у ст. 38 ЦПК України, це обов'язок, а не право суду, у разі наявності належним чином оформлених повноважень, оскільки особи, яких представляють, мають конституційне право на правову допомогу та цивільно-процесуальне право брати участь у процесі через представника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дигесты Юстиниана / Пер. с лат.; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. — М.: „Статут”, 2002.
2. Хвостов В.М. Система римского права. — М., 1996.
3. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. — М., 1997.
4. Статути Великого Князівства Литовського.- У 3-х томах.- Том I: Статут Великого Князівства Литовського 1529 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса, 2002.
5. Права, за якими судиться малоросійський народ.- К., 1997.
6. Свод законов Российской империи, повелением Императора Николая I. — Т.10. Ч.2. Законы судопроизводства и о взысканиях гражданских — СПб., 1857.
7. Васильковский Е.В. Организация адвокатуры: в 2-х частях. — С-Пб., 1893. — Ч.1: Очерк всеобщей истории адвокатуры.
8. Данилов Е.П. Настольная книга адвоката. — М.: Кнорус, 2004.
9. Невзгодина Е.Л. Представительство по советскому гражданскому праву. — Томск, 1980.
10. Дунас Т., Руденко М. Участь прокурора у цивільному процесі // Прокуратура. Людина. Держава. — 2005. — № 5.
11. Косюта М. Інтереси громадян і держави як предмет прокурорсько-судового представництва // Юридический весник. — 2001. — № 1.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей представництва юридичних осіб у цивільному процесі. Крім того, досліджується питання представництва юридичних осіб у римському приватному праві. У статті також аналізується участь у процесі організацій, що не мають статусу юридичної особи. Особливу увагу приділено представництву від імені держави у цивільному процесі.

Ключові слова: представництво, юридичні особи, цивільний процес, представництво держави.

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей представительства юридических лиц в гражданском процессе. Кроме того, исследуется вопрос представительства юридических лиц в римском частном праве. В статье также анализируется участие в процессе организаций, которые не имеют статуса юридического лица. Особое внимание уделено представительству от имени государства в гражданском процессе.

Ключевые слова: представительство, юридические лица, гражданский процесс.

Summary

The article deals with features representative of legal persons in civil proceedings. In addition, we investigate the question of representation of legal persons in a Roman private law. The article also examines participation in organizations that do not have legal status. Particular attention is given to representation on behalf of the state in civil proceedings.

Keywords: representation, legal entities, civil litigation.